

Poněkud opožděná recenze na důležitou knihu

Елена Витальевна Гулевич: Г. Джеймс и И. Тургенев: формы и этапы рецепции. Гродненский гос. Университет Янки Купалы, Гродно 2014. ISBN 978-985-515-722-0.

Mám k tomuto tématu úzký vztah, neboť v podstatě jím nebo širším kontextem jsem začínal svou dráhu v literární vědě.¹ Kniha vyšla s vročením 2014 na univerzitě v běloruském Grodně, kde působí několik vynikajících literárních vědců teoretického zaměření, mezi nimi odbornice na rétoriku a román, teoretička ekfráze a editorka ruského románu 18. století Tat'jana Jevgeňjevna Avtuchovičová.

Přítomná kniha pokrývá celý cluster problémů, jež mají klíčový význam pro světovou, nejen ruskou nebo anglicky psanou literaturu. Ivan Turgeněv byl významný tím, že se jeho zásluhou povědomí o ruské literatuře na Západě rozšířilo (nejen Francie, ale i Německo, Itálie, také Anglie a USA - právě o tom jsme v naší komplexní juvenilii James Fenimore Cooper a Rusko, Ivan Sergejevič Turgeněv a Amerika psali). Turgeněv byl nepochybně součástí širšího proudu vztahů Ruska a USA, jež sahají k Radiščevovi, Kateřině II. a děkabristům, jak o nich svého času inspirativně, s německou důkladností psal pozdější německý diplomat v Ruské federaci Dieter Boden, o jehož dílo jsme se tehdy opírali.² Byl to Turgeněv, jehož zásluhou se svět seznamoval s Puškinem (překlady Prospera Merimée, 1803-1870, z Puškina i samotného Turgeněva), Gogolem, méně s Turgeněvovým soupeřem a konkurentem Dostojevským, který tam proto pronikal o něco později. Někoho může šokovat, že známý zakladatel estopsychologie Émile Hennequin ve známé knize Spisovatelé ve Francii zdomácnělí, již k nám roku 1896 přináší tehdejší mladý modernista F. X. Šalda, do své knihy zařadil hned tři Rusy – Lva Tolstého, Ivana Turgeněva a Fjodora Dostojevského).

Někdy nás totiž v západoevropské recepci ruské literatury překvapí takřka neskutečné věci, například německé Sebrané spisy F. V. Bulgarina z velmi rané doby,³ jindy zase Sebrané

---

¹ Viz I. Pospíšil: Dynamika rusko-amerických literárních vztahů od počátku do konce 19. století. Universitas, Brno 1973, č. 5, s. 28-35.

² Boden, D.: Das Amerikabild im russischen Schrifttum bis zum Ende des 19. Jahrhunderts. Hamburg 1968.

³ Bulgarin, Thaddej Venediktovič: Thaddäus Bulgarins sämtliche Werke, Aus dem Russischen übersetzt von August Oldenkop. Leipzig: Carl Cnobloch, 1828, 4 Bde in 4 vol. Viz naše studie: Problém autorského typu: Fadděj Bulgarin. Slavica Slovaca 1988, č. 4, s. 366-384. Hořce ironická science fiction Fadděje Bulgarina. Svět literatury 1993, 5, s. 22-28. Fadděj Bulgarin jako literární inspirátor. In: Biele miesta II. Univerzita Konštantína Filozófa, Fakulta humanitných vied (katedra rusistiky), Nitra 1998, s. 29-44. On the Margin of Genre Typology or The

spisy N. S. Leskova vydané v Mnichově (Ch. Beck, München 1923) v době, kdy pozapomenutého autora znovu - po modernistech (interview ruské spisovatelky, kritičky a překladatelky Ljubov Gurevičové, 1866-1940, a její korespondence s Leskovem) – objevují ruští formalisté (známá studie B. Ejchenbauma *Iluze skazu*): Němci v tom byli hodně samostatní i proto, že měli s Ruskem přes Livonsko a Východní Prusy bezprostřední teritoriální kontakt, že často měli klíčové funkce v Rusku samotném, zejména v jeho byrokracii, diplomacii, armádě a policii; u Bulgarina jistě svou roli sehrál i jeho polský původ a polská tvorba.

Henry James (1843-1916) je vskutku stěžejní autor světové literatury, pomyslná křižovatka realismu a moderny, jenž poskytl zásadní impulsy teorii vyprávění a románu; proto je také jeho vztah k Turgeněvovi tak důležitý, neboť sám Ivan Sergejevič prošel cestu od romantické lyrické poezie a poém přes fyziologickou črtu Lovcových zápisků k romantickým novelám o lásce (*První láska*, *Asja*, *Jarní vody*) až ke generačním a politickým románům typu *Otcové a děti*, *Novina* nebo *Dým* a „záhadným povídkám“ (*Klara Milič*) a básním v próze (podle Baudelaira) anticipujícím modernu, nebo již přímo – alespoň její ranou dekadentní fázi. Autorčina práce je v jistém smyslu, a to hlavně materiálovém, důkladná, chtělo by se napsat i dokonale. Další kladnou vlastností publikace je její komparatistické ukotvení, jež je deklarováno hned v úvodní kapitole v souvislosti s recepcí.

Nicméně autorka ve stopách současných módních trendů jde poněkud, obrazně řečeno, „s flintou na vrabce“: tam, kde stačí běžná analýza známá z pozitivismu nebo duchovnědy, bere si na pomoc novější metody včetně Rezeptionsästhetik, sémiotiky apod. Nic proti tomu, kdyby byly tyto metody skutečně na tento problém aplikovány, ale ony jsou spíše deklarovány a tvoří jen málo související kontextové metodologické „lešení“, jakési „berličky“, jimiž se podpírá tradiční a funkční analýza komparativní spočívající ve zkoumání různých aspektů vztahů obou autorů od osobních setkání, přes korespondenci po hloubkovou poetiku. Chybí mi tu především odstup a nadhled v hodnocení ruských prací o Jamesovi, metodologické výklady komparatistiky a recepční estetiky jdou s vlastní analýzou juxtapozičně, nepronikají do ní (kap.

Hidden Pioneer of Russian Science Fiction (Faddey Bulgarin). Na margo žánrovej typológie skrytého priekopníka ruskej science fiction (Faddej Bulgarin). *Slavica Nitriensia* 2016, 1, s. 27-40. ISSN 1338-7464. Жанровые инновации и рецепция Фаддея Венедиктовича Булгарина в чешской среде, Питання літературознавства pytannia literaturoznavstva problems of literary criticism., Černivcy, v tisku.

Рецептивная теория в контексте сравнительно-исторического изучения литератур). Kdo chce dnes působit moderně nebo postmoderně, musí užívat dohodnutý metodologicko-terminologický kód, aby se „vešel“ do příslušného diskurzu, i když tvorba terminologie je téma samo o sobě.⁴ Jak již uvedeno, většinou jsou pasáže reálné analýzy od obecných výkladů apodiktické povahy dost vzdáleny, chybí jim vnitřní propojení: z toho důvodu považujeme partie o D. Ďurišinovi, v nichž samozřejmě chybějí informace o české komparatistické škole pražsko-brněnské, jen málo funkční. Autorka nicméně přesvědčivě vyložila - s použitím jednoho módního Bachtinova slůvka -, že Jamesova recepce Turgeněva byla polyfonní, což je sice zjištění banální, neboť tím chce fakticky říci, že James se s Turgeněvem jednak osobně znal a stýkal, jednak četl jeho práce, psal o něm kritické úvahy, vnímal ho a přemýšlel o jeho

---

⁴ Viz Сергей Гринев-Гриневич: Терминоведение. Издательский центр Академия, Москва 2008. Viz i naše recenze a studie: Invence a problémy: Literárněvědná terminologie (Malý terminologický slovník literárněvědných ekvivalentů. Kolektiv autorů. Univerzita Palackého, Filozofická fakulta, Olomouc 1999. Autoři: anglická část Martina Michálková-Chvátalová, francouzská část Hana Bednaříková, německá část Eva Chromiaková, ruská část Zdeněk Pechal, výkonná red. Hana Bednaříková). Slavica Litteraria, X 3, 2000, s. 129-130. Problema literaturnych napravlenij v sovremennoj ruskoj literature (metodologičeskije i terminologičeskije predposylki). In: Abstracts. VI ICCEES World Congress, Tampere, Finland, 29 July - 3 August 2000., s. 339-340. Terminológia romantična. Časť 1. In: Slovanský romantizmus – estetično genologických kategórií. Katedra slovanských jazyků Filologické fakulty UMB, Banská Bystrica 2003. Short Narrative Prose: Problems of Terminology and Methodology. In: Slovenska kratka pripovedna proza. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, Ljubljana 2006, s. 281-290. Problema enciklopedij literaturovedčeskoj terminologii: brnenski projekt načala XXI veka. In: Mirgorod. Žurnal, posvjačennyj voprosam epistemologii literaturovedenije. Akademia Podlaska, Université de Lausanne, Section de langues et civilisations slaves, 2010, No. 2, s. 19-28. Problémy terminologie a střední Evropa. In: Brněnská hungaroslavistika a česko-slovensko-maďarské vztahy. Eds: István Käfer, Ivo Pospíšil, red. Erika Sztakovicsová. Vydanie podporil IVF 21110172 Academic discussion on history, culture and religion of Visegrád nations: new directions. Gerhardus Kiadó. Vydané v spolupráci s Kabinetom hungaroslavistiky Ústavu slavistiky FF MU (Brno) a Českou asociáciou slavistov, Visegrád Fund, Segedín 2012, s. 45-57. Novela: metodologie, terminologie, evolute a případ české protektorátní novely. In: Premena poetiky novely 20. storočia v európskom kontexte. Eds: Mária Bátorová, Renáta Bojničanová, Eva Faithová. Kabinet Dionýze Ďurišina Ústavu filologických štúdií Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave 2014, s. 27-44. Problema struktury, funkcii i ispol'zovanija literaturovedčeskich terminov: po sledam sobstvennych popytok. Mirgorod 2016 n. 2 (8), s. 26-31.

tvorbě, kterou ve svém vlastním díle přetvářel (Rusové tu rádi užívají slůvka „osmyslenije“; Zdeněk Mathauser ho rád užíval i v češtině – „osmyslení“, tedy přijetí a modifikace), že ho prostě začlnil do svého myšlení a umělecké kreaace. Otázka však je, zda Turgeněvovy texty, alespoň některé, o nichž autorka píše, lze označit za Jamesovy pretexty.

Důležité je autorčino pojetí etapizace Turgeněvova působení: nejprve na mladého Jamese, později na zralého a ještě později na pozdního, který je už součástí symbolismu, resp. modernismu jako takového. Turgeněv a jeho dílo prostupuje celek Jamesovy tvorby; je zřejmé, že James byl Turgeněvem fascinován i proto, že je spojen s francouzskou recepcí jeho díla a s tím, že zprostředkovával „exotické“ Rusko evropskými formami a způsoby, tedy „po francouzsku“. Důležité je, že James už mohl vyjít z realismu, dokonce pozdního, a dojít k moderně, k symbolismu, zatímco Turgeněvova cesta byla složitější; i on dospívá k moderně po etapách, ale početnějších: od romantické lyriky, poém a lyrických dramát přes fyziologické črty raného realismu ještě proniknutých romantickou poetikou až k romantickým novelám o lásce a románům povytce politickým, jako jsou Otcové a děti, Dým nebo Novina, k dekadentním „záhadným povídkám“ (Klara Milič) takřka okultní povahy a baudelairovským Básním v próze.

Nebude zde od věci mluvit i o tom, o čem autorka vědět pravděpodobně nemůže, a co o zajímá hlavně dnešní Evropany. Psali o tom němečtí rusisté, které jsem postupně komentoval, někdy na žádost příslušného nakladatele; ale byli tu i jiní, třeba ze zámoří ovlivněné starými přístupy „close reading“ řadícími se k poněkud zvetšelym metodám New Criticism.⁵ Ukazuje se, že jedním ze způsobů „oživování“ klasiky je zapojování do širšího kulturního kontextu: to dělá s Turgeněvem Horst-Jürgen Gerigk, to jsem kdysi zkusil v souvislosti s Gorkým v roce 1986 na stránkách českého periodika k výročí Gorkého smrti a jinde, naposledy ve studiích k ruskému vydání habilitace mého učitele Jaroslava Buriana a nové antologie Gorkého pro 21. století.⁶ Případů čtenářského „umírání“ klasiky je mnoho. U nás je to např. Karel Čapek, kdysi

---

⁵ Viz I. Pospíšil: Holger Siegel: Aleksandr Ivanovič Turgenjev. Ein russischer Aufklärer. Bausteine zur slavischen Philologie und Kulturgeschichte, neue Folge, herausgegeben von Karl Gutschmidt, Roland Marti, Peter Thiergen und Ludger Udolph, Böhlau-Verlag, Köln-Weimar-Wien 2001, 526 s. Slavia 2002, č. 2, s. 216-219. Turgeněv pro dnešního čtenáře: afirmace s otazníky (Horst-Jürgen Gerigk: Turgenjev. Eine Einführung für den Leser von heute. Universitätsverlag WINTER, Heidelberg 2015. Slavica Litteraria, X 18, 2015, č. 1 s. 199-202.

⁶Viz naše úvahy a recenze: Gorkij: vědomí hloubky a kontextu. Kmen 23/1986, s. VIII. Gorkij dnes: stav a problémy (Maxim Gorkij a dnešek. Olomouc 1987). Rovnost 24.10.1987, s. 5. Gorkij nebyl (ani u nás) umělou bublinou (M. Zahrádka: Maxim Gorkij v ohlasech české kritiky přelomu 19. a 20. století. Vydala česká koordináční rada Společnosti přátel národů Východu za přispění Ministerstva zahraničí ČR, Olomouc 2001). Opera Slavica 2001, č. 3, s. 53-54. Antonín Hošťálek: Gorkij. Moravskoslezský kruh, Brno 2014. ISBN 978-80-905604-1-3. Proudý 2014, 1.

kultovní postava i v Anglii, dnes tam zcela zapomenutý, u nás v podstatě do značné míry také – nehledě na všechny snahy včetně Společnosti bratří Čapků. Při návštěvě dnes bohužel již zvěčnělého anglického bohemisty v Oxfordu roku Jamese Naughtona (1950-2014, absovent Cambridge) v Oxfordu roku 1998 u příležitosti vydání knihy Bohuslavy Bradbrookové (nar. 1922), české emigrée, o Karlu Čapkovi, jsem se ho s autorkou ptal na „oživování“ Čapka a on uváděl hlavně nové dobré překlady, ovšem kromě nových knih o něm.⁷ Uvádění do širšího mezinárodního kontextu, srovnávání, tedy komparatistika a samozřejmě hledání spojitostí s literární současností jsou jen některé z cest vedoucích k tomto „oživování“. Nemyslím, že Turgeněv představuje v dnešním Bělorusku či Rusku nějaký čtenářský boom a možná by tato úvaha o jeho čtenářském osudu i na východě Evropy i tuto knihu obohatila. Jako příklad toho, že si nějaká čtenářská komunita sama vytvoří svůj obraz autora, svědčí dvě české antologie právě z Turgeněvovy tvorby. Česky vyšla vícekrát antologie novel *Milostný kruh*, jednou antologie *Záhadné povídky*.⁸ Z Turgeněva se jako čtenářsky nosné tedy vybraly milostné povídky a „záhadné“, okultní povídky jeho dekadentního období.

Důležité je, že autorka pojala svůj výzkum komplexně, mnohostranně, kontaktologicky i typologicky, geneticky i poetologicky - to vše v její knize o Jamesovi a Turgeněvovi je. Neopomněla žádný důležitý faktor a její dílo, dokonale skloubené, vytváří přesvědčivý obraz stěžejní pozice britsko-amerického a ruského autora ve světovém písemnictví. Běloruská autorka píšící rusky vidí vztah Jamese a Turgeněva samozřejmě jinak než Středoevropan, jinak vidí Rusko a Západ. To má za následek i to, že někdy pomíjí právě středoevropské práce na toto téma, turgeněvologii, rusistiku a anglistiku a amerikanistiku střední Evropy. Pominuta

---

http://www.phil.muni.cz/journal/proudy/filologie/anotace/2014/1/Pospisil_Hostalek_Gorkij.php#articleBegin
Jaroslav Burian (15. srpna 1922 Česká Třebová – 7. července 1980) – češský rusista na grani epoch: neizbežnosť tret'jeho puti. Jaroslav Burian: Stanovenije i razvitije žanra romana v tvorčestve Maksima Gořkogo. Monografija. Eds: Marina Urtinceva, Ivo Pospíšil. Perevod s češskogo A. S. Matvejevoj. Ministerstvo obrazovanija i nauki Rossijskoj Federacii, Federalnoje gosudarstvennoje obrazovatelnoje učreždenije vyššego obrazovanija, Nacionalnyj isledovatel'skij Nižegorodskij gosudarstvennyj universitet im. N. I. Lobačevskogo (NNGU). Nižnij Novgorod, Izd. Nižnegorodskogo gosuniversiteta 2017, s. 5-15. Maxim Gorkij: Vynořování epoch z hlubin zapomnění. In: Maxim Gorkij: Něžná síla. Výbor z textů pro 21. století. Přeložila Stanislava Špačková. Česká asociace slavistů, finančně podpořil Moravskoslezský kruh, z. s., Česká asociace slavistů, z. s. a Středoevropské centrum slovanských studií, z. s. . Vydal Jan Sojnek-Galium, Brno 2018, s. 195-207.

⁷ Za české autory se musí bojovat (B. Bradbrooková: In Pursuit of Truth, Tolerance and Trust, Sussex Academic Press 1998). Rovnost 14. 10. 1998, s. 13. České vydání spatřilo světlo světa zásluhou redaktorky Dany Pokorné v nakladatelství Academia: Karel Čapek: hledání pravdy, poctivosti a pokory. Academia, Praha 2006 (český podtitul neodpovídá, jak je vidět, anglickému originálu a ani aliterace není zde tak důsledná).

⁸ I. S. Turgeněv: *Milostný kruh*. Povídky. Lidové nakladatelství, Praha 1969, 2. rozš. vyd. Lidové nakladatelství, Praha 1984. I. S. Turgeněv: *Záhadné povídky*. Lidové nakladatelství, Praha 1990. Viz naši rec.: Sličná záhadnost. Lidová demokracie 13. 4. 1991, s. 5.

neměla být ani odborná a editorská práce kanadského a poněkud i českého a ruského turgeněvologa Mikuláše (Nikolaje) Žekulina (Nicholas Zhekulin), někdejšího předsedu Kanadského komitétu slavistů. Autorka se pokusila umně doložit, že některé Turgeněvovy texty jsou v Jamesovi přímo obsaženy, což je důležité zejména proto, že vidíme, kde bral Henry James teorii i praxi svého narativního umění. Není to sice nic zcela nového, ale i dnes je třeba takto připomínat - když se často ruský fenomén uměle a záměrně umenšuje nebo dokonce ignoruje - zásadní ruský podíl na formování světové literatury, světového literárního kánonu.

Ivo Pospíšil